

TIL TAZALÍĠÍ – MILLIY QÁDIRIYAT HÁM RUWXÍY BAYLÍQTÍN ÁHMIYETI

Sametova Sara Mengdibaevna

Qaraqalpaqstan Respublikası Shomanay rayonu 16-sanlı mekteptiń Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı pání muǵallımı. e-mail:sametovasara@gmail.com +99891 390-07-90

Annotaciya: Til tazalıǵı túsiniǵı hám onıń mánisi. Til tazalıǵı – tildegi sózlerdi, grammatikalıq qurılıstı hám aytıluw normaların durıs saqlaw, milliy sóz baylıǵın qádirlew degen mánisin bildiredi. Til – tirishilik etiwshi sistema, ol rawajlanadı, bayıyadı.

Gilt sózler: Til tazalıǵın saqlaw, ádebiy tilde sóylew, ana tilimizdiń rawajlanıwı.

Til – milliy qádiyatımızdıń tiykarı, xalıqtı birlestiriwshi eń úlken qúral. Hár bir millet óz tilinde oylaydı, sezinedi hám dúnyanı qabıllaydı. Sonıń menen birge, hár bir xalıq óziniń kim ekenin, tariyxın, madeniyatın hám ruwxıy dúnyasın ana tili arqalı sáwlelendire beredi. Til bolmaǵan jaǵdayda milliylik tuwralı sóylew qıyn. Sonlıqtan til – milliyliktiń tiykarı, xalıqtı birlestiriwshi kúsh.

Til – xalıqtıń tariyxın, turmısın, oy-ármanların hám ruwxıy dúnyasın sáwlelendire beretuǵın eń áhmiyetli qural. Hár bir millet óz madeniyatın, úrp-ádetin, salt-dástúrlerin ana tili arqalı saqlap qaladı hám keleshek áwladqa jetkeredi. Sonlıqtan til – madeniyat aynası dep biykarǵa ayılmaydı. Til arqalı biz xalıqtıń kim ekenligin, qanday turmıs keshirgenliin hám qanday qımbatlı qásiyetlerge iye ekenligin bilemiz.

Hár bir sózdiń astarında tariyx jatadı. Til ásirler boyı rawajlanıp, xalıqtıń turmıs tásirinde bayıp baradı. Tariyxıy waqıyalar, kóshpendilik turmıs, miynet, sawda-satıq hám basqa sociallıq jaǵdaylar ana tili arqalı iz qaldıradı.

Folklor – mádeniyattıń tiykarı. Naql-maqallar, terme-tolǵaw hám dástanlar arqalı xalıqtıń danalıǵı, turmıs tájiriybesi qáǵıydaları saqlanadı.

Qaraqalpaq tiliniń rawajında kórkem ádebiyattıń roli úlken. Kórkem ádebiyat, folklor, naql-maqallar tildiń baylıǵın kórsetedi. Olar arqalı danalıq, tárbiya hám ómir tájiriybesi áwladtan-áwladqa jetip otıradı.

Mısalı, XIX ásirde Berdaq, Ájiniyaz shıǵarmalarında ana tiliniń baylıǵın, túsiniikli hám tábiyiy sózlerdi sheber qollanǵan. Olardıń shıǵarmaları til mádeniyatınıń úlgi arqalı el turmısı, ádillik hám erkinlik ideyaları jırlanǵan. Al, XX ásirde Ibrayım Yusupovtıń qosıqlarında hám Tólepbergen Qayıpbergenovtıń povest, romanlarında sózdiń kórkemligi, pikirdiń tereńligi hám názikligi ayqın seziledi. Bul shıǵarmalar til arqalı mádeniyattıń qanday joqarı dárejede kórine alatuǵının dálilleydi. Bul shıǵarmalar milliy ruwx hám mádeniyat aynası retinde qımbat.

Hár bir millet tariyxında tilin saqlaw ushın gúres júrgizgen dáwirler bolǵan. Til – xalıqtıń ruwxıy erkinliginiń belgisi. Eger til álsirese, milliy sananıń da álsirewi múmkin.

Til tek qarım-qatnas quralı ǵana emes, al estetikalıq lázzet beriwshi óner quralı da bolıp tabıladı. Kórkem sóz, obrazlı táriyplewler, metaforalar tildiń baylıǵın kórsetedi. Poeziya hám proza arqalı adam sezimlerin tereńirek túsine baslaydı.

Til tazalıǵı – tildegi sózlerdi, grammatikalıq qurılıstı hám aytılw normaların durıs saqlaw, orınsız shet til elementlerin kirgizbey, milliy sóz baylıǵın qádirlew degen mánisti bildiredi. Bul jerinde “tazalıq” degenimiz tilde basqa tillerden kelgen sózlerdi ulıwma qollanbaw degendi bildirmeydi. Sebebi til – tirishilik etiwshi sistema, ol rawajlanadı, bayıyadı. Biraq hár bir kirgen sóz tildiń fonetikasını hám grammatikasına beyimlesiwi kerek. Til tazalıǵın saqlaw – tek lingvistikalıq másele emes, al milliy mádeniyat, ruwxıy hám insaniylyq máselesi bolıp tabıladı.

Búgingi globalıq dáwirinde basqa tiller menen aralasıw, internet hám multi-media arqalı jańa sózlerdiń tez taralıwı tilge tásir etpey qoymaydı. Sonday jaǵdayda ana tilimizdiń tazalıǵın saqlaw, onıń tábiyiy rawajlanıwın támiyinlew hár bir insannıń parızı.

Túrkiy xalıqlar ádebiyatında ana tilin qásterlew ideyası keń jırlanǵan. Mısalı, Abay Qunanbay ulı sóz mádeniyatına, durıs sóylewge úlken kewil bólgen. Ol jaslardı bilimge, tildi qádirlewge shaqırǵan.

Sonıń menen birge, Alisher Nawayı túrkiy tiliniń múmkinshiliklerin kórsetip, onıń ádebiy til retinde rawajlanıwına úlken úles qosqan. Onıń shıǵarmaları arqalı túrkiy tiliniń bay hám kórkem ekenligi dáliyllengen.

Házirgi waqıtta til tazalıǵına birneshe faktor tásir etedi:

Shet til sózleriniń orınsız qollanılwı. Kóbinese jaslar arasında shet til terminlerin sebepsiz aralastırıw keń taralǵan.

Internet tiliniń qısqartılǵan formaları. Social tarmaqlarda sózlerdi qısqartıp jazıw ádeti ádebiy normaǵa teris tásir etedi.

Multi-media hám reklama tili. Bazı jaǵdaylarda ádebiy norma saqlanbaydı.

Bul jaǵdaylar til mádeniyatınıń tómeleniwine alıp keliwi múmkin. Sonlıqtan mektepte hám joqarı oqıw orınlarında til mádeniyatına ayırıqsha itibar qaratıw kerek.

Til mádeniyatın qalıplestiriw jolları .

Til tazalıǵın saqlaw hám rawajlandırıw ushın birneshe ámeliy shara kerek:

Mektepte til mádeniyatın oqıtıw. Oqıwshılardı durıs sóylewge, ádebiy normanı saqlawǵa úyretiw.

Kórkem ádebiyattı oqıw. Kórkem shıǵarmalar til baylıǵın arttıradı.

Multi-mediaǵa talap kúsheytip, televidenie hám radio tiline názer awdarıp ana tilindegi kórsetiwlerdi kóriw kerek.

Shańaraqta ana tilinde sóylesiw zárúr, sebebi bala eń aldı menen tildi úyinde úyrenedi.

Til tazalıǵı – hár birimizdiń kúndelikti sóylewimizden baslanadı. Eger biz sózlerdi durıs tanlap, orınlı qollansaq, tilimizdiń baylıǵın saqlay alamız.

Til hám milliy insaniylyq.

Til – milliy insaniylyqtıń tiykarǵı belgisi. Adam óz tilin qádirlese, óz milletin de qádirleydi. Ana tilinde erkin sóylew, jazıw hám oylaw – ruwxıy azatlıqtıń belgisi.

Juwmaqlap aytqanda, til – madeniyat aynası. Ol xalıqtıń tariyxın, turmısın, danalıǵın hám tuyǵı - sezimin sáwlelendirip beredi. Ana tilin qádirlew – milliy madeniyattı qádirlew menen teń. Tilimizdi saqlap, rawajlandırıw hám keleshek áwladqa durıs jetkiziw – hár

birimizdiń parızımız. Tek sonda ǵana milliy mádeniyatımız benen ruwxıy baylıǵımız saqlanıp qaladı.

Til tazalıǵı – milliy qádiriyatlardı saqlawdıń tiykargı shárti. Globallıq dáwirinde basqa tiller menen baylanıs zárur, biraq bul ana tiliniń qádirin tómenletpewi kerek.

Ana tilimizdiń baylıǵın saqlaw, ádebiy normasın qádirlew hám jas áwladqa durıs úyretiw – hár birimizdiń wazıypamız. Tek sonda ǵana biz milliy insanıylıǵımızdı saqlap, ruwxıy jaqtan bay hám kúshli jamiyet qura alamız.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Qaraqalpaq folklorı 5-tom “Bilim” baspası 2015-jıl
2. Ilmiy baza.uz
3. @sap_qaraqalpaq_til